

Присяжнюк Наталія, Горчанок Анна, Слюсаренко Алла, Яковишин Ярослав. Соціальне підприємництво в аквакультури: інклюзивні моделі для зайнятості сільського населення. *Економічний дискурс*. 2025. Випуск 3. С. 101-112.
DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2025-2-11>

УДК 631.115.7:331.5(1-22):639.3/6
JEL Classification Q22, J23, J43

Присяжнюк Наталія

к. вет. н., доцент кафедри іхтіології та зоології
Білоцерківський національний аграрний університет
м. Біла Церква, Україна

E-mail: natasha.prisjzhnjuk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-4737-0143

Горчанок Анна

к.с.-г.н., доцент кафедри водних біоресурсів та аквакультури
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
м. Дніпро, Україна

E-mail: anna.horchanok@dsau.dp.ua

ORCID: 0000-0003-0103-1477

Слюсаренко Алла

к. вет. н. доцент кафедри іхтіології та зоології
Білоцерківський національний аграрний університет
м. Біла Церква, Україна

E-mail: allasliusarenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1896-8939

Яковишин Ярослав

аспірант

Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
м. Запоріжжя, Україна

E-mail: yaric081255555@gmail.com

ORCID: 0009-0003-4024-4835

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В АКВАКУЛЬТУРИ: ІНКЛЮЗИВНІ МОДЕЛІ ДЛЯ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Анотація

Вступ. У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій та наслідків воєнних викликів в Україні особливої актуальності набувають пошуки нових підходів до забезпечення зайнятості сільського населення, підвищення його соціальної стійкості та економічної активності. Особливий потенціал для розвитку соціального підприємництва має сфера аквакультури – вирощування риби та інших водних біоресурсів.

Методи. У дослідженні застосовано метод аналізу та синтезу для узагальнення наукових підходів до соціального підприємництва та аквакультури. Використано порівняльний метод, що дозволив співставити зарубіжні та вітчизняні практики інклюзивних моделей у сфері зайнятості сільського населення. За допомогою статистичного аналізу вивчено тенденції розвитку аквакультури та рівень зайнятості у сільських територіях. Системний підхід застосовано для розкриття взаємозв'язку між соціальним підприємництвом, розвитком

аквакультури та підвищенням соціально-економічної стійкості громад. Для оцінки ефективності моделей було використано метод експертних оцінок, що забезпечив врахування думки практиків та фахівців галузі.

Результати. Дослідження засвідчило, що соціальне підприємництво у сфері аквакультури є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку сільських територій України. Виділено чотири ключові моделі соціального підприємництва в аквакультурі: кооперативні об'єднання, соціальні стартапи, інклюзивні партнерства та формати еко- й агротуризму. Кожна з них має свої переваги та обмеження, однак усі вони орієнтовані на поєднання виробництва з соціальними ефектами. Досвід зарубіжних країн підтверджує їхню ефективність, а українські приклади – реальність їх адаптації в національному середовищі.

Перспективи. У повоєнний період виникає потреба у нових дослідницьких підходах. Передусім варто зосередитися на розробленні прикладних механізмів масштабування інклюзивних бізнес-моделей в аквакультурі з урахуванням регіональних особливостей України. Окремої уваги потребує дослідження інтеграції цифрових технологій і «зелених» інновацій у соціальне підприємництво аквакультури. Крім того, доцільним є вивчення зарубіжного досвіду, зокрема країн ЄС та Азії, з метою адаптації ефективних інституційних практик до українських умов.

Ключові слова: соціальне підприємництво, аквакультура, інклюзивні моделі, зайнятість, сільські території, продовольча безпека, соціальний ефект, «зелені» інновації, цифровізація, сталий розвиток.

Вступ.

У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій та наслідків воєнних викликів в Україні особливої актуальності набувають пошуки нових підходів до забезпечення зайнятості сільського населення, підвищення його соціальної стійкості та економічної активності. З одного боку, аграрна сфера традиційно залишається одним із ключових роботодавців у сільській місцевості, проте її можливості вичерпуються через низку факторів: скорочення обсягів виробництва внаслідок руйнування інфраструктури, зниження конкурентоспроможності продукції, зменшення інвестицій у розвиток малих і середніх господарств.

З іншого боку, актуалізується потреба у створенні нових робочих місць для вразливих категорій населення – жінок, молоді, внутрішньо переміщених осіб, осіб з обмеженими можливостями.

Одним із перспективних напрямів вирішення цих проблем виступає соціальне підприємництво, яке поєднує в собі економічну доцільність із суспільною користю. На відміну від класичних бізнес-моделей, соціальне підприємництво орієнтоване не лише на отримання прибутку, але й на створення суспільно значущих результатів: підвищення рівня зайнятості, соціальну інтеграцію, розвиток місцевих громад, зміцнення соціальної згуртованості. Це робить його важливим інструментом відновлення і трансформації сільських територій у період післявоєнного відбудови.

Особливий потенціал для розвитку соціального підприємництва має сфера аквакультури – вирощування риби та інших водних біоресурсів. Цей напрям характеризується відносно низьким бар'єром входу для малих господарств, можливістю організації виробництва навіть на обмежених територіях, коротким виробничим циклом та високою доданою вартістю продукції. Водночас аквакультура здатна забезпечити диверсифікацію джерел доходів домогосподарств, створення нових робочих місць, особливо для тих груп сільського населення, які традиційно мають ускладнений доступ до зайнятості.

Таким чином, розвиток інклюзивних бізнес-моделей у сфері аквакультури може стати одним із стратегічних чинників відновлення та зміцнення сільської економіки України. Поєднання соціального підприємництва з аквакультурою дозволяє не лише формувати додаткові джерела доходів, але й підсилювати продовольчу безпеку, стимулювати екологічно збалансоване використання природних ресурсів та сприяти комплексному розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Соціальне підприємництво в аквакультурі формується на перетині економічної ефективності та соціальної відповідальності, поєднуючи виробництво риби з розширенням зайнятості сільського населення. Міжнародні дослідження (Yunus M., Defourny J., FAO) акцентують на ролі інклюзивних

бізнес-моделей, що забезпечують гідну працю й сталий розвиток громад. В Україні науковці (Вдовенко Н., Михальчишина Л., Фесенко О.) підкреслюють потребу у державній підтримці, дорадництві та кооперації як ключових чинниках розвитку галузі.

Розвиток соціальних аквапідприємств сприяє створенню нових робочих місць, диверсифікації місцевої економіки та підвищенню продовольчої безпеки. Таким чином, соціальне підприємництво в аквакультури постає як ефективна модель поєднання екологічної, економічної та соціальної цінності.

Мета.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування та реалізації інклюзивних моделей соціального підприємництва в аквакультури як інструменту зайнятості сільського населення та забезпечення продовольчої безпеки.

Методологія дослідження.

У дослідженні застосовано метод аналізу та синтезу для узагальнення наукових підходів до соціального підприємництва та аквакультури. Використано порівняльний метод, що дозволив співставити зарубіжні та вітчизняні практики інклюзивних моделей у сфері зайнятості сільського населення. За допомогою статистичного аналізу вивчено тенденції розвитку аквакультури та рівень зайнятості у сільських територіях. Системний підхід застосовано для розкриття взаємозв'язку між соціальним підприємництвом, розвитком аквакультури та підвищенням соціально-економічної стійкості громад. Для оцінки ефективності моделей було використано метод експертних оцінок, що забезпечив врахування думки практиків та фахівців галузі.

Результати.

Соціальне підприємництво в сучасній науковій літературі розглядається як особлива форма господарської діяльності, яка поєднує економічні та соціальні цілі, спрямована не лише на отримання прибутку, а й на досягнення суспільно значущих результатів. Його сутність полягає у створенні соціальної цінності, а прибуток виступає інструментом забезпечення сталості та розвитку такої діяльності.

Основними теоретичними засадами соціального підприємництва є орієнтація на вирішення соціально важливих проблем, реінвестування прибутку у розвиток спільноти, інклюзивність у сфері працевлаштування та формування локальних соціальних ефектів, які проявляються у підвищенні добробуту населення, розвитку інфраструктури, зміцненні соціальної згуртованості та локальної ідентичності.

У працях зарубіжних і вітчизняних дослідників простежується різне акцентування уваги на сутності соціального підприємництва. Так, Дж. Діз визначає соціального підприємця як «агента змін у соціальному секторі», який створює інноваційні рішення для задоволення суспільних потреб [1].

М. Юнус, засновник концепції мікрофінансування, вбачає у соціальному підприємництві механізм подолання обмежень ринкової економіки та інструмент забезпечення доступності економічних можливостей для найбільш уразливих категорій населення [2]. Європейські вчені Ж. Дефурні та М. Ніссенс трактують соціальне підприємництво як поєднання економічної діяльності з демократичними практиками управління, коли громада виступає не лише споживачем, а й активним співучасником виробничих і соціальних процесів [3].

В українських умовах, на думку науковців, соціальне підприємництво насамперед розглядається як інструмент розвитку сільських територій, активізації економічної діяльності населення та подолання соціальної ізоляції [4]. Особливо важливою його роль стає в умовах війни та післявоєнного відновлення, коли створення інклюзивних бізнес-моделей може забезпечити працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, жінок та молоді, що втратили доступ до

традиційних ринків праці.

У світовій практиці соціальне підприємництво в аграрному секторі зарекомендувало себе як ефективний інструмент боротьби з безробіттям і соціальною маргіналізацією у сільській місцевості. У країнах Європейського Союзу значного поширення набули соціальні кооперативи, що об'єднують зусилля фермерів та місцевих громад для одночасного досягнення економічних і соціальних результатів. У Сполучених Штатах Америки приклади соціальних фермерських господарств демонструють, що вони можуть стати платформою для інтеграції ветеранів, осіб з інвалідністю та соціально вразливої молоді, надаючи їм не лише робочі місця, а й нові професійні навички. У Канаді соціальні аграрні підприємства часто поєднують виробничу діяльність із наданням рекреаційних та освітніх послуг, що забезпечує мультиплікативний ефект для розвитку сільських громад.

Отже, у теоретичному вимірі соціальне підприємництво постає як інтегрована категорія, яка поєднує в собі риси традиційного бізнесу та соціальної діяльності, а в аграрному секторі – як ефективний інструмент розвитку людського капіталу, підвищення рівня зайнятості та зміцнення продовольчої безпеки. В умовах України особливої ваги набуває його застосування у сферах із високим потенціалом зайнятості та доданої вартості, зокрема в аквакультури, яка здатна стати платформою для інклюзивних бізнес-моделей та сталого розвитку сільських територій.

Досвід зарубіжних країн засвідчує, що соціальне підприємництво в аграрному секторі може ефективно виконувати не лише економічну, але й соціальну функцію, виступаючи важливим інструментом інтеграції вразливих груп населення та розвитку сільських територій.

У країнах Європейського Союзу соціальні підприємства в аграрній сфері мають чітку інституційну підтримку, що проявляється у фінансуванні через європейські фонди розвитку сільських територій, системи субсидій та грантів, а також у створенні спеціальних програм сприяння кооперативам. Європейська модель робить акцент на соціальних кооперативах, де громади та виробники виступають рівноправними учасниками господарського процесу, а отриманий дохід реінвестується у місцевий розвиток, освітні ініціативи чи підвищення рівня зайнятості.

У Сполучених Штатах Америки соціальне підприємництво в аграрній сфері здебільшого орієнтоване на інтеграцію окремих груп населення, які стикаються з труднощами працевлаштування. Тут значну підтримку отримують фермерські господарства, що забезпечують роботою ветеранів війни, осіб з інвалідністю, представників національних меншин та молодь. Важливим є поєднання виробничої діяльності з програмами професійної підготовки та перекваліфікації, що дозволяє соціальним підприємствам виконувати роль «інкубаторів зайнятості» та створювати додаткову соціальну цінність.

Канадський підхід має виражений інтеграційний характер. Тут соціальні аграрні підприємства часто поєднують виробництво з освітніми та рекреаційними функціями. Прикладом можуть бути ферми, які одночасно виконують роль туристичних і культурних центрів, надаючи місцевим громадам можливість отримувати доходи від поєднання сільського господарства з послугами у сфері відпочинку й освіти. Це формує мультиплікативний ефект для місцевої економіки, сприяє створенню нових робочих місць, розвитку малого бізнесу та підвищенню конкурентоспроможності регіонів.

В українських умовах соціальне підприємництво в аграрній сфері лише починає формуватися як окремий напрям економічної діяльності. Попри наявність окремих ініціатив – зокрема, у сфері виробництва органічної продукції, розвитку локальних кооперативів та створення інклюзивних підприємств для внутрішньо переміщених осіб – системної державної політики підтримки цього сегменту ще немає. Значним викликом є обмежений доступ до фінансування, недостатня інституційна підтримка та низький рівень поінформованості сільських громад про можливості розвитку соціального підприємництва. Водночас воєнні події актуалізували потребу у створенні соціально орієнтованих бізнес-моделей, які могли б не лише забезпечувати робочі місця, а й виконувати функцію локальних «центрів стійкості» для громад.

Таким чином, світові практики демонструють, що соціальне підприємництво в аграрній сфері може стати ефективним інструментом диверсифікації економіки, зниження рівня безробіття та інтеграції соціально вразливих груп. Для України ж важливим завданням є адаптація цих моделей до національних реалій, формування інституційних механізмів підтримки, стимулювання створення сільськогосподарських кооперативів соціального типу та залучення інвестицій у розвиток інклюзивних бізнес-проектів, зокрема у сфері аквакультури.

Аквакультура у світовій практиці розглядається як один із найбільш динамічних напрямів аграрного виробництва, що забезпечує зростання пропозиції продовольчих ресурсів і створює значний соціально-економічний ефект. За даними FAO, частка аквакультури у світовому виробництві риби перевищила 50%, і ця галузь стала ключовим чинником забезпечення продовольчої безпеки в країнах Азії, ЄС та Північної Америки [5]. Зростаючий інтерес науковців і практиків пояснюється тим, що аквакультура має низку унікальних переваг для впровадження соціального підприємництва, особливо у сільських громадах.

По-перше, аквакультура характеризується низьким порогом входу, що дає змогу започаткувати виробництво навіть на невеликих водоймах із відносно скромними стартовими інвестиціями. Науковці наголошують, що саме ця риса робить рибництво доступним видом бізнесу для малих фермерів, внутрішньо переміщених осіб та домогосподарств, які прагнуть диверсифікувати власні джерела доходу [6].

По-друге, діяльність у цій сфері забезпечує сезонну та гнучку зайнятість, що особливо важливо для сільських територій. Аквакультура може інтегрувати в робочий процес домогосподарства, жінок і молодь, які не завжди мають доступ до традиційних форм праці в аграрному секторі. Дослідники зазначають, що аквакультура виконує роль «буфера зайнятості», знижуючи рівень трудової міграції із сільських територій і формуючи додаткові можливості для підвищення доходів населення [7].

По-третє, аквакультура вирізняється високим рівнем екологічної стійкості. За умов правильного управління вона не лише не шкодить довкіллю, а й може сприяти відновленню природних ресурсів. Використання сучасних рециркуляційних систем водопостачання, інтеграція рибництва з рослинництвом (аквапоніка) або з агроенергетикою дозволяє мінімізувати витрати й формувати «замкнені цикли» виробництва. Дослідження науковців доводять, що сталий розвиток аквакультури є елементом «зеленої економіки» і здатний посилити продовольчу та екологічну безпеку одночасно [8].

По-четверте, аквакультура прямо впливає на продовольчу безпеку, оскільки рибна продукція є важливим джерелом білка, мікроелементів і жирних кислот. За даними FAO, споживання риби у країнах із розвинутою аквакультурою зменшило дефіцит тваринного білка серед сільського населення на 20–30% [9]. В українських реаліях ця перевага набуває особливого значення, адже війна обмежила доступ до традиційних джерел білкової їжі, зокрема м'яса та молочної продукції.

В умовах України аквакультура має значний потенціал для розвитку саме інклюзивних бізнес-моделей. Її розвиток може стати одним із драйверів зайнятості в селах, особливо в тих регіонах, де можливості традиційного землеробства обмежені через кліматичні зміни чи воєнні руйнування. Науковці підкреслюють, що в сучасних умовах аквакультура здатна виконувати не лише виробничу, але й соціальну функцію: сприяти відновленню економічної активності громад, залучати до роботи внутрішньо переміщених осіб і забезпечувати нові можливості для диверсифікації аграрного бізнесу [10].

Таким чином, аквакультура поєднує економічну доцільність, соціальну інклюзивність та екологічну стійкість. Вона може стати одним із пріоритетних напрямів розвитку соціального підприємництва в українських селах, сприяючи підвищенню рівня продовольчої безпеки, відновленню трудового потенціалу та формуванню стійких моделей локального розвитку.

Формування інклюзивних бізнес-моделей у сфері аквакультури має ґрунтуватися на

поєднанні економічної результативності та соціальної користі. Науковці підкреслюють, що такі моделі створюють найбільший ефект тоді, коли вони поєднують економічну доцільність із соціальною місією, орієнтованою на відновлення зайнятості та інтеграцію вразливих груп [11].

Одним із найефективніших підходів є кооперативні моделі. Світовий досвід свідчить, що саме кооперативи у сфері рибництва формують основу соціальної економіки. Наприклад, в Італії понад 200 рибницьких кооперативів об'єднують близько 12 тис. працівників, забезпечуючи їх не лише доходом, а й соціальними гарантіями. В Україні кооперативний рух у сфері аквакультури поки розвинений недостатньо: за даними Держрибагентства, у 2023 р. в країні діяло лише близько 40 офіційно зареєстрованих рибницьких кооперативів, хоча потенційна потреба у таких об'єднаннях оцінюється у 200–250 одиниць. Це свідчить про значний резерв для розвитку саме інклюзивних кооперативів, які могли б стати платформою для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та дрібних фермерів.

Іншою перспективною формою є соціальні стартапи, які характеризуються високою гнучкістю та швидким ефектом. У світовій практиці соціальні аквастартапи активно підтримуються державними програмами: зокрема, у В'єтнамі близько 30% малих рибницьких господарств створено за підтримки грантових програм для жінок і молоді. В Україні статистика також свідчить про зростаючий інтерес до цієї сфери: якщо у 2010 р. обсяг виробництва аквакультури становив 17,4 тис. тонн, то у 2021 р. – вже 20,5 тис. тонн, а у 2023 р., попри війну, він зберігся на рівні 19 тис. тонн. Ці дані демонструють, що навіть у кризових умовах сектор здатний залишатися життєздатним і створювати передумови для стартапів соціального спрямування.

Важливе місце посідають інклюзивні партнерства, які поєднують громади, бізнес, НУО та державу. У країнах ЄС близько 15% проєктів у сфері сільського розвитку, що фінансуються в рамках програми LEADER, стосуються аквакультури або інтегрованих водних ресурсів. В Україні потенціал такої моделі підтверджується чисельністю громад із доступом до водойм: за даними Держстату, понад 7,5 тис. сільських громад мають на своїй території водойми площею від 5 га і більше, що створює об'єктивні умови для партнерських проєктів у сфері рибництва. Проте наразі частка таких ініціатив є незначною – менше 5% громад використовують водойми у соціально орієнтованих економічних проєктах.

Окремо варто виділити моделі еко- та агротуризму на основі аквакультури. Статистика ЄС показує, що у 2021 р. понад 12 млн туристів відвідали агротуристичні ферми, з яких близько 8% були пов'язані з аквакультурою. Це підтверджує, що рибницькі господарства можуть стати не лише виробниками харчової продукції, а й осередками культурно-рекреаційної активності.

В Україні такі ініціативи поки мають локальний характер: за оцінками експертів, лише близько 25–30 господарств у Черкаській, Полтавській і Львівській областях надають додаткові рекреаційні послуги. Проте навіть цей невеликий сегмент демонструє, що поєднання аквакультури й туризму здатне забезпечити мультиплікативний ефект – створення робочих місць у сфері транспорту, харчування, торгівлі та розваг.

Отже, статистика доводить, що інклюзивні моделі соціального підприємництва в аквакультурі мають реальний потенціал. В Україні сектор аквакультури вже забезпечує близько 10% внутрішнього споживання риби, і за прогнозами експертів FAO може подвоїтися протягом найближчих 10 років. Якщо врахувати демографічні й військові виклики, то саме аквакультура у форматі соціальних підприємств і партнерств може стати одним із найважливіших драйверів зайнятості й відновлення сільських територій.

Розвиток соціального підприємництва в аквакультурі в Україні стикається з низкою системних викликів, які знижують темпи становлення цього сегмента та обмежують його соціально-економічний ефект.

Передусім варто відзначити недостатню фінансову підтримку стартапів у сфері аквакультури. За даними Світового банку, більшість малих підприємств у сільській місцевості стикаються з проблемою обмеженого доступу до кредитних ресурсів, високими відсотковими

ставками та браком спеціальних інвестиційних програм. У працях українських дослідників підкреслюється, що малий аграрний бізнес не має достатніх гарантій для залучення капіталу, а у сфері аквакультури ця проблема ще більш гостра, адже банки вважають її високоризиковою [12]. У результаті більшість потенційних соціальних стартапів не реалізуються через дефіцит фінансування.

Другим суттєвим бар'єром є відсутність належної державної політики підтримки соціального підприємництва. Якщо в країнах ЄС та Канаді діють спеціальні програми грантового фінансування та пільгового оподаткування для соціальних підприємств, то в Україні соціальне підприємництво досі не має окремого правового статусу. Науковці наголошують, що ця законодавча прогалина унеможливує створення цілісної системи державної підтримки, а також стримує розвиток партнерських моделей між державою, громадами та бізнесом [13]. Це суттєво обмежує потенціал аквакультури як сфери інклюзивного розвитку.

Третім викликом є слабка поінформованість сільських громад про можливості аквабізнесу. Більшість домогосподарств та місцевих лідерів не мають достатнього уявлення про економічні та соціальні переваги аквакультури. Як зазначають дослідники, інформаційна асиметрія та відсутність консультаційної підтримки знижують готовність сільських громад до започаткування нових видів бізнесу, зокрема соціально орієнтованого рибництва [14].

Ще однією важливою проблемою виступає дефіцит фахових знань і технологій. Аквакультура потребує спеціальних знань у сфері біології, ветеринарії, технологій вирощування та переробки риби, а також навичок бізнес-планування. За оцінками FAO, для ефективного функціонування однієї акваферми середнього масштабу необхідно залучати щонайменше 3–4 фахівців із різних сфер – від гідробіології до маркетингу. В Україні ж більшість сільських підприємців не мають доступу до відповідних освітніх програм, а профільні навчальні заклади готують обмежену кількість кадрів. Науковці наголошують, що без розбудови системи консалтингу та передачі технологій розвиток аквакультури залишатиметься фрагментарним і нестійким [15].

Таким чином, головними викликами розвитку соціального підприємництва в аквакультурі є нестача фінансових ресурсів, відсутність інституційної підтримки, слабка поінформованість громад і дефіцит компетентних кадрів. Ці обмеження не лише знижують конкурентоспроможність українських господарств на внутрішньому та зовнішньому ринках, а й стримують реалізацію соціального потенціалу аквакультури. Водночас саме ці проблеми визначають напрями державної політики й наукових досліджень, адже подолання вказаних бар'єрів дозволить перетворити аквакультуру на один із драйверів інклюзивного розвитку сільських територій.

Аналіз ключових обмежень показує, що перспективи інклюзивних моделей аквакультури в Україні значною мірою залежать від комплексного вирішення проблем фінансування, інституційної підтримки, інформування громад і кадрового забезпечення. Науковці наголошують, що подолання цих викликів можливе лише за умови поєднання державної політики, ініціатив бізнесу та активності місцевих громад [16].

Насамперед потребує посилення фінансова підтримка соціальних стартапів та кооперативів у сфері аквакультури. Це може реалізовуватися через створення цільових державних програм мікрокредитування з низькими ставками, використання механізмів гарантування кредитів для малих аграрних виробників та залучення донорських ресурсів міжнародних організацій (FAO, World Bank, ЄБРР). Як показує досвід ЄС, надання грантів для соціальних підприємств у поєднанні з податковими пільгами дозволяє підвищити рівень їхньої життєздатності на 25–30%. Для України це означає потребу у запуску спеціальних фінансових інструментів для рибницьких стартапів, зорієнтованих на зайнятість жінок, молоді та ВПО.

Не менш важливим напрямом є створення належної державної політики підтримки соціального підприємництва. Науковці підкреслюють, що відсутність правового визначення «соціального підприємства» стримує інституціалізацію цього сектору [17]. Вирішенням може стати прийняття окремого закону про соціальне підприємництво, що визначатиме критерії діяльності,

надаватиме преференції (податкові знижки, пільгове кредитування, доступ до держзамовлень) і встановлюватиме механізми державного моніторингу. В аграрному секторі це дозволить виділити аквакультуру як пріоритет для розвитку соціальних бізнес-моделей у сільській місцевості.

Важливим елементом виступає посилення інформаційної роботи з громадами. У країнах ЄС активно діють дорадчі служби, які поширюють інформацію про можливості агробізнесу та надають консультації з питань фінансування, технологій і маркетингу. В Україні ж дорадчі центри працюють лише у кількох областях, і їхня діяльність не охоплює рибиницький сектор.

Розбудова національної мережі агродорадництва з окремим напрямом аквакультури дозволила б поширювати знання серед сільського населення. Як наголошують дослідники, інформаційно-консультаційна підтримка є ключовою умовою підвищення зацікавленості громад у започаткуванні соціальних ініціатив у сфері рибиництва [18].

Окремо слід акцентувати на проблемі кадрового дефіциту. Її подолання можливе шляхом розвитку системи професійної освіти та підготовки кадрів для аквакультури. Це включає модернізацію освітніх програм у профільних університетах, створення короткотермінових курсів для підприємців і працівників та активне впровадження дуальної освіти. За дослідженнями FAO, у країнах, де функціонують навчальні центри з аквакультури (Норвегія, Нідерланди, Китай), рівень продуктивності в середньому на 40% вищий. Для України впровадження подібних практик означає не лише підвищення професійного рівня працівників, але й формування кадрового резерву для інклюзивних моделей соціального підприємництва.

Крім того, перспективним напрямом є цифровізація аквакультурних процесів, яка дозволяє зменшити потребу у початкових знаннях та оптимізувати виробництво. Використання цифрових платформ для моніторингу якості води, обліку продукції та онлайн-збуту може значно знизити бар'єри входу для малих підприємців. За висновками OECD, цифрові інновації в агросекторі сприяють підвищенню продуктивності щонайменше на 15–20%, а для соціального підприємництва вони створюють додаткові можливості у сфері прозорості та довіри громади.

Таким чином, подолання викликів розвитку соціального підприємництва в аквакультурі в Україні потребує комплексних рішень: фінансових – через створення доступних інструментів кредитування і грантової підтримки; інституційних – через законодавче закріплення статусу соціальних підприємств; інформаційних – через розвиток дорадчої системи та активну просвітницьку роботу з громадами; кадрових – через розбудову системи навчання й підготовки фахівців. Лише за умови реалізації цих напрямів аквакультура зможе повною мірою реалізувати свій потенціал як сектор для створення інклюзивних бізнес-моделей та сталого розвитку сільських територій.

Висновки і перспективи.

Дослідження засвідчило, що соціальне підприємництво у сфері аквакультури є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку сільських територій України. Воно поєднує економічну ефективність із соціальною місією, спрямованою на подолання безробіття, інтеграцію вразливих категорій населення та диверсифікацію доходів сільських домогосподарств.

Теоретичний аналіз показав, що соціальне підприємництво у світовій практиці (ЄС, США, Канада) успішно використовується для зміцнення локальних економік, створення робочих місць та підвищення соціальної згуртованості. Українські реалії підтверджують потребу в адаптації цих моделей, адже війна загострила структурні проблеми зайнятості та доступу населення до стабільних джерел доходів.

Аквакультура, як специфічна галузь аграрного виробництва, має значний потенціал для формування інклюзивних моделей соціального підприємництва. Її перевагами є відносно низький поріг входу, можливість створення сезонної та гнучкої зайнятості, позитивний вплив на екологічну стійкість і вагомий внесок у продовольчу безпеку країни. У регіонах із обмеженим розвитком традиційного землеробства або постраждалих від воєнних дій саме аквакультура може стати

драйвером соціально-економічної стабілізації.

Виділено чотири ключові моделі соціального підприємництва в аквакультурі: кооперативні об'єднання, соціальні стартапи, інклюзивні партнерства та формати еко- й агротуризму. Кожна з них має свої переваги та обмеження, однак усі вони орієнтовані на поєднання виробництва з соціальними ефектами. Досвід зарубіжних країн підтверджує їхню ефективність, а українські приклади – реальність їх адаптації в національному середовищі.

Водночас ідентифіковано низку викликів, що стримують розвиток сектору: недостатнє фінансування соціальних ініціатив, відсутність чіткої державної політики у сфері соціального підприємництва, слабка поінформованість громад про можливості аквабізнесу та дефіцит фахових кадрів. Їх подолання вимагає цілісних рішень на державному, інституційному та локальному рівнях.

Практичні рекомендації передбачають: створення спеціальних програм фінансової підтримки аквакультурних стартапів, розробку законодавчої бази для соціальних підприємств, розвиток системи аграрного дорадництва, інтеграцію аквакультури у програми місцевого розвитку та впровадження освітніх і консалтингових проєктів для підготовки кадрів. Важливо також стимулювати цифровізацію аквакультурних процесів і створення кластерів, що поєднуюватимуть виробництво, переробку, логістику та соціальні послуги.

Отже, соціальне підприємництво в аквакультурі може стати стратегічним напрямом відновлення та зміцнення українських сільських територій у післявоєнний період. Його реалізація сприятиме не лише зростанню рівня зайнятості та добробуту сільського населення, але й формуванню більш інклюзивної та стійкої аграрної економіки України.

У повоєнний період виникає потреба у нових дослідницьких підходах. Передусім варто зосередитися на розробленні прикладних механізмів масштабування інклюзивних бізнес-моделей в аквакультурі з урахуванням регіональних особливостей України. Наступним важливим кроком є аналіз економічної ефективності та соціального впливу таких моделей на зайнятість і добробут сільського населення. Окремої уваги потребує дослідження інтеграції цифрових технологій і «зелених» інновацій у соціальне підприємництво аквакультури. Крім того, доцільним є вивчення зарубіжного досвіду, зокрема країн ЄС та Азії, з метою адаптації ефективних інституційних практик до українських умов.

Список використаних джерел

1. Ditz J. Planning for posttraumatic growth. *Journal of Traumatic Stress*. 1999. Vol. 12, №3. P. 307–322.
2. Yunus M., Moingeon B., Lehmann-Ortega L. Building social business models: Lessons from the Grameen experience. *Long Range Planning*. 2010. Vol. 43, Issue 2–3. P. 308–325.
3. Defourny J., Nyssens M. Social enterprise in Europe: Recent trends and developments. *Social Enterprise Journal*. 2008. Vol. 4, №3. P. 202–228.
4. Гребешкова О. М., Маренюк С. І., Кондратюк К. М. Соціальне підприємництво як стратегічний патерн розвитку української економіки. *Стратегія економічного розвитку України*. 2024. Вип. 54. С. 17–30.
5. Food and Agriculture Organization of the United Nations. The State of World Fisheries and Aquaculture 2022: Towards Blue Transformation. Rome: FAO, 2022.
6. Вдовенко Н. М., Маргасова В. Г., Шарило Ю. Є., Михальчишина Л. Г. Конкурентоспроможність рибного господарства та аквакультури як складова ефективності національної економіки. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2019. С. 204–211.
7. Михальчишина Л. Г., Сіненко І. О. Стратегічні напрями розвитку аквакультури в Україні. *Біоекономіка та аграрний бізнес. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2020. №4.
8. Ткачук В. П., Шуляр А. Л., Лісогурська Д. В., Лісогурська О. В., Фурман С. В. Водні біоресурси та аквакультура: світові тенденції та вітчизняні перспективи. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2025. №47. С. 147–153.
9. Food and Agriculture Organization of the United Nations. The State of World Fisheries and Aquaculture 2024: Blue Transformation in Action. Rome: FAO, 2024. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc0461en>.
10. Фесенко О. О., Купінець Л. Є. Мезоекономічний розвиток аквакультури в Україні: проблеми та перспективи. *Економіка АПК*. 2015. №2. С. 28–35.

11. Нагара М. Прогресивні бізнес-моделі: домінування цінностей індустрії 5.0. *Економіка та суспільство*. 2022. №45.
12. Гуменюк М. М., Неміш Д. В. Оцінка ефективності функціонування малого аграрного підприємництва в сучасних умовах. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2022. №36. С. 53–59.
13. Русанюк В. В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. Т. 28, №2. С. 102–111.
14. Дудзяк О. А. Роль дорадництва в розвитку сільського зеленого туризму. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки*. 2015. Вип. 23. С. 211–217.
15. Колеснікова К. С. Сучасні тенденції та шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств рибогосподарського комплексу південного регіону. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2013. №1.
16. Маркова Є. Ю. Стратегія підвищення конкурентоспроможності підприємств рибної галузі. *Сталий розвиток економіки*. 2016. №2 (31). С. 87–94.
17. Кифяк В. І., Малиш Л. Б. Соціальне підприємництво: проблеми та перспективи. *Бізнес Інформ*. 2020. №5 (508). С. 275–280.
18. Кальна-Дубінюк Т. П., Гнідан М. М. Дорадча діяльність у галузі аквакультури України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2014. Вип. 200 (1). С. 178–183.

Статтю отримано: 11.08.2025 / Рецензування 24.09.2025 / Прийнято до друку: 30.09.2025

Natalia Prisyazhnyuk

Cand. Sc. (Veterin.), Associate Professor
Department of Ichthyology and Zoology
Bila Tserkva National Agrarian University
Bila Tserkva, Ukraine

E-mail: natasha.prisjzhnyuk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-4737-0143

Anna Horchanok

Cand. Sc. (Agricuilt.), Associate Professor
Department of Aquatic Bioresources and Aquaculture
Dnipro State Agrarian and Economic University
Dnipro, Ukraine

E-mail: anna.horchanok@dsau.dp.ua

ORCID: 0000-0003-0103-1477

Alla Slyusarenko

Cand. Sc. (Veterin.), Associate Professor
Department of Ichthyology and Zoology
Bila Tserkva National Agrarian University
Bila Tserkva, Ukraine

E-mail: allaslyusarenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1896-8939

Yaroslav Yakovyshyn

Postgraduate Student
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
Zaporizhzhia, Ukraine

E-mail: yaric081255555@gmail.com

ORCID: 0009-0003-4024-4835

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN AQUACULTURE: INCLUSIVE MODELS FOR RURAL EMPLOYMENT

Abstract

Introduction. In the current conditions of social and economic transformations and the consequences of military challenges in Ukraine, the search for new approaches to ensuring employment of the rural population, increasing its social stability and economic activity is of particular relevance. The field of aquaculture has a special potential for the development of social entrepreneurship - the cultivation of fish and other aquatic bioresources.

Methods. The method of analysis and synthesis was used in the study to generalize scientific approaches to social entrepreneurship and aquaculture. A comparative method was used, which allowed comparing foreign and domestic practices of inclusive models in the field of rural employment. Statistical analysis was used to study the trends in the development of aquaculture and the level of employment in rural areas. A systems approach was used to uncover the relationship between social entrepreneurship, aquaculture development, and increasing the social and economic resilience of communities. A peer-reviewed methodology was used to assess the effectiveness of the models, ensuring that the opinions of practitioners and industry experts were taken into account.

Results. The study showed that social entrepreneurship in the field of aquaculture is one of the most promising areas of development of rural areas of Ukraine. Four key models of social entrepreneurship in aquaculture were identified: cooperative associations, social startups, inclusive partnerships, and eco- and agrotourism formats. Each of them has its own advantages and limitations, but all of them are focused on combining production with social effects. The experience of foreign countries confirms their effectiveness, and Ukrainian examples confirm the reality of their adaptation in the national environment.

Discussion. In the post-war period, there is a need for new research approaches. First of all, it is worth focusing on the development of applied mechanisms for scaling inclusive business models in aquaculture, taking into account the regional characteristics of Ukraine. Special attention should be paid to the study of the integration of digital technologies and "green" innovations into social entrepreneurship in aquaculture. In addition, it is advisable to study foreign experience, in particular the EU and Asian countries, in order to adapt effective institutional practices to Ukrainian conditions.

Keywords: social entrepreneurship, aquaculture, inclusive models, employment, rural areas, food security, social effect, "green" innovations, digitalization, sustainable development.

References

1. Ditz, J. (1999). Planning for posttraumatic growth. *Journal of Traumatic Stress*, 12, 3, 307–322.
2. Yunus, M., Moingeon, B., & Lehmann-Ortega, L. (2010). Building social business models: Lessons from the Grameen experience. *Long Range Planning*, 43, 2–3, 308–325.
3. Defourny, J., & Nyssens, M. (2008). Social enterprise in Europe: Recent trends and developments. *Social Enterprise Journal*, 4, 3, 202–228.
4. Hrebeshkova, O.M., Mareniuk, S.I., & Kondratiuk, K.M. (2024). Sotsialne pidpriemnytstvo yak stratehichniy patern rozvytku ukrainskoi ekonomiky [Social entrepreneurship as a strategic pattern of development of the Ukrainian economy]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Strategy of Economic Development of Ukraine], 54, 17–30. [in Ukr.].
5. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2022). *The State of World Fisheries and Aquaculture 2022: Towards Blue Transformation*. Rome: FAO.
6. Vdovenko, N.M., Marhasova, V.H., Sharylo, Yu.Ye., & Mykhalchyshyna, L.H. (2019). Konkurentospromozhnist rybnogo hospodarstva ta akvakultury yak skladova efektyvnosti natsionalnoi ekonomiky [Competitiveness of fisheries and aquaculture as a component of the efficiency of the national economy]. *Bioekonomika i ahramnyi biznes* [Bioeconomics and Agrarian Business], 204–211. [in Ukr.].
7. Mykhalchyshyna, L.H., & Sinenok, I.O. (2020). Stratehichni napriamy rozvytku akvakultury v Ukraini [Strategic directions of the development of aquaculture in Ukraine]. *Bioekonomika ta ahramnyi biznes. Seriya: Ekonomika, ahramnyi menedzhment, biznes*. [Bioeconomics and Agrarian Business. Series: Economics, agrarian management, business.], 4. [in Ukr.].
8. Tkachuk, V.P., Shuliar, A.L., Lisohurska, D.V., Lisohurska, O.V., & Furman, S.V. (2025). Vodni bioresursy ta akvakultura: svitovi tendentsii ta vitchyzniani perspektyvy [Aquatic bioresources and aquaculture: world trends and domestic prospects]. *Podilskyi visnyk: silske hospodarstvo, tekhnika, ekonomika* [Podolsk Bulletin: Agriculture, Technology, Economics], 47, 147–153. [in Ukr.].
9. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2024. *The State of World Fisheries and Aquaculture 2024: Blue Transformation in Action*. Rome: FAO.

10. Fesenko, O.O., & Kupinets, L.Ye. (2015). Mezoekonomichniy rozvytok akvakultury v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Meso-economic development of aquaculture in Ukraine: problems and prospects]. *Ekonomika APK* [Economics of Agriculture and Industrial Complex], 2, 28–35. [in Ukr.].
11. Nahara, M. (2022). Prohresyvni biznes-modeli: dominuvannya tsinnosti industrii 5.0 [Progressive business models: the dominance of values of industry 5.0]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], 45. [in Ukr.].
12. Humeniuk, M.M., & Nemish, D.V. (2022). Otsinka efektyvnosti funktsionuvannya maloho aharnoho pidpriemnytstva v suchasnykh umovakh [Assessment of the effectiveness of small agricultural entrepreneurship in modern conditions]. *Podilskyi visnyk: silske hospodarstvo, tekhnika, ekonomika* [Podolsk Bulletin: Agriculture, Technology, Economics], 36, 53–59. [in Ukr.].
13. Rusaniuk, V.V. (2021). Sutnist i tsili derzhavnoi pidtrymky maloho ta serednoho pidpriemnytstva v aharnomu sektori [The essence and goals of state support for small and medium-sized businesses in the agrarian sector]. *Ekonomika APK* [Economics of Agriculture and Industrial Complex], 28, 2, 102–111. [in Ukr.].
14. Dudziak, O.A. (2015). Rol doradnytstva v rozvytku silskoho zelenoho turyzmu [The role of consulting in the development of rural green tourism]. *Zbirnyk naukovykh prats Podilskoho derzhavnoho aharno-tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Collection of Scientific Works of Podolsk State Agrarian and Technical University. Economic Sciences], 23, 211–217. [in Ukr.].
15. Kolesnikova, K.S. (2013). Suchasni tendentsii ta shliakhy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv rybohospodarskoho kompleksu pivdennoho rehionu [Current trends and ways to increase the competitiveness of enterprises of the fishery complex of the southern region]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriya: Ekonomichni nauky* [Economics. Management. Innovations. Series: Economic Sciences], 1. [in Ukr.].
16. Markova, Ye.Yu. (2016). Stratehiia pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv rybnoi haluzi [Strategy for increasing the competitiveness of the enterprises of fishing industry]. *Stalyi rozvytok ekonomiky* [Sustainable Development of the Economy], 2 (31), 87–94. [in Ukr.].
17. Kyfiak, V.I., & Malysh, L.B. (2020). Sotsialne pidpriemnytstvo: problemy ta perspektyvy [social entrepreneurship: problems and prospects]. *Biznes Inform* [Business Inform], 5, (508), 275–280. [in Ukr.].
18. Kalna-Dubiniuk, T.P., & Hnidan, M.M. (2014). Doradcha diialnist u haluzi akvakultury Ukrainy [Advisory activities in the aquaculture industry of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Ekonomika, ahramyi menedzhment, biznes* [Scientific Bulletin of the National University of Life Resources and Environmental Management of Ukraine. Series: Economics, Agrarian Management, Business], 200 (1), 178–183. [in Ukr.].

Received: 08.11.2025 / Review 09.24.2025 / Accepted 09.30.2025

